

О. В. Легка, доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0001-6405-9085

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

У статті здійснено комплексний аналіз правових засад забезпечення та захисту прав дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, у контексті взаємодії національного законодавства України та міжнародно-правових стандартів. Актуальність дослідження зумовлена масштабністю та системністю порушень прав дітей в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, що проявляється у загибелі та пораненнях неповнолітніх, завданні фізичної і психологічної шкоди, втраті сімейного оточення, обмеженні доступу до освіти, медичної допомоги та соціального захисту, а також у незаконному переміщенні, депортації та примусовому утриманні дітей. Наголошено, що наявна офіційна статистика не відображає повної картини злочинів проти дітей через обмежений доступ до тимчасово окупованих територій та зон активних бойових дій.

У межах дослідження проаналізовано положення Закону України «Про охорону дитинства», який визначає поняття дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, і закріплює заборону участі дітей у воєнних діях, створення дитячих воєнізованих формувань та пропаганди насильства серед дітей. Особливу увагу приділено Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо захисту прав дітей в умовах збройної агресії проти України», що передбачає комплекс державних заходів щодо медичної, психологічної та освітньої підтримки дітей, забезпечення їх реабілітації та реінтеграції, формування механізмів повернення депортованих і примусово переміщених дітей, а також посилення міжнародної співпраці. Окреслено ряд проблемних аспектів цього акта, пов'язаних із недостатньою юридичною конкретизацією, відсутністю процедур реалізації, чіткої системи міжвідомчої координації та часових рамок виконання поставлених завдань, що створює ризики формального характеру впровадження відповідних державних політик.

Досліджено міжнародно-правові механізми захисту дітей, закріплені в Женевських конвенціях 1949 року, Додаткових протоколах 1977 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року та Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах. Підкреслено значення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини як ключових інструментів захисту дітей у період війни, зокрема у частині гарантування гуманного поводження, заборони вербування дітей до 15 років, забезпечення возз'єднання сімей, евакуації з небезпечних територій та спеціального режиму поводження з дітьми у разі затримання чи полону. Особливо проаналізовано положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, якими залучення дітей до збройних формувань визнається воєнним злочином.

Обгрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства України шляхом розроблення чітких процедур повернення депортованих дітей, створення ефективної системи їх обліку та ідентифікації, посилення інституційної взаємодії органів державної влади, а також забезпечення належного документування воєнних злочинів проти дітей та притягнення винних осіб до відповідальності. Зроблено висновок, що лише поєднання внутрішньодержавних заходів і міжнародно-правових механізмів може забезпечити реальний захист прав дітей, постраждалих від війни, та створити передумови для їх повноцінної реабілітації і соціальної інтеграції.

Ключові слова: права дитини, збройний конфлікт, воєнний стан, міжнародне гуманітарне право, міжнародний захист, воєнні злочини.

O. V. Lehka. Legal ambushes to ensure and protect the rights of children affected by the violent conflict: national and international dimensions

The article provides a comprehensive analysis of the legal framework for ensuring and protecting the rights of children who suffered as a result of the violent conflict, in the context of the interaction of national legislation of Ukraine and international legal standards. The relevance of the investigation is due to the scale and systemic violation of children's rights in the minds of the large-scale armed aggression of the Russian Federation, which manifests itself in the death and injury of minors, chronic physical and psychological ill health, loss of family deprivation, limited access to education, medical assistance and social protection, as well as illegal displacement, deportation and the loss of children. It is clear that official statistics do not show the full picture of atrocities against children through access to time-consuming occupied territories and zones of active combat operations.

Within the framework of the investigation, the provisions of the Law of Ukraine "On the Protection of Children" were analyzed, which means the concept of children who suffered as a result of military operations and violent conflicts, and reinforces the prohibition of the participation of children in military operations, the creation of children's military formations and propaganda of violence among children. We have great respect for the Decree of the President of Ukraine "On additional approaches to the

© О. В. Легка, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

protection of children's rights in the minds of the violent aggression against Ukraine", which conveys a complex of government approaches to medical, psychological and educational supporting children, ensuring their rehabilitation and reintegration, forming mechanisms for the return of deported and displaced children, as well as strengthening international cooperation. A number of problematic aspects of this act are identified, related to insufficient legal specification, a variety of implementation procedures, a clear system of interdepartmental coordination and time frames for the implementation of deliverables a command that creates risks to the formal nature of the promotion of major state policies.

The international legal mechanisms for the protection of children, enshrined in the Geneva Conventions of 1949, the Additional Protocols of 1977, the UN Convention on the Rights of Children of 1989 and the Optional Protocol on Participation have been studied. children in violent conflicts. The importance of international humanitarian law and international human rights law is emphasized as key instruments for the protection of children during war, in part guaranteeing a humane treatment, protecting the recruitment of children under 15 years of age, the security of families, evacuation from unsafe territories and a special regime for children is at times difficult and complete. The provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court have been carefully analyzed, in which the capture of children before their military training is considered a war crime.

The need to strengthen the national legislation of Ukraine by disaggregating clear procedures for the return of deported children, creating an effective system for their registration and identification, strengthening Institutional interaction between the authorities, as well as ensuring proper documentation of war crimes against children and the attraction of guilty individuals to the level of authenticity. It has been established that the combination of domestic approaches and international legal mechanisms can ensure the real protection of the rights of children affected by the war, and create a change of mind for their full-fledged rehabilitation and social integration.

Key words: *children's rights, violent conflict, military camp, international humanitarian law, international protection, military atrocities.*

Постановка проблеми. Проблематика захисту прав дітей, що постраждали від збройного конфлікту, зумовлена насамперед комплексним характером порушень їх основоположних прав, включаючи право на життя, безпеку, освіту, медичну допомогу, сімейне виховання, житло та соціальний захист. Діти – найбільш вразлива категорія цивільного населення. Унаслідок збройної агресії діти зазнають фізичних і психологічних травм, вимушеного переміщення, втрати батьківського піклування, а також ризиків незаконного вивезення, торгівлі людьми.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, внаслідок повномасштабної агресії РФ, з 24.02.2022 офіційно зафіксовано 664 смерті дітей, 2227 дітей отримали поранення. Найбільше на території Донецької, Харківської, Дніпропетровської та Херсонської областей [1]. Тисячі дітей примусово вивезено до Росії або на тимчасово окуповані території України. Співвідношення вивезених та повернутих показує складність процесу репатріації: 19546 дітей вважаються депортованими або примусово переміщеними і лише 1819 дітей вдалося повернути в Україну. Тисячі дітей вважаються безвісти зниклими. Починаючи з 2024 року кількість постраждалих від війни дітей зросла на 50% (у порівнянні з попередніми роками) [2].

І, на жаль, ми розуміємо, що дана статистика не є остаточною. Це лише офіційно зафіксовані факти, реальна картина значно трагічніша. Як зазначають в Офісі Генерального прокурора, точну кількість постраждалих встановити наразі неможливо у зв'язку із відсутністю доступу до місць активних бойових дій та тимчасово окупованих територій України [1]. «Ми не маємо на сьогодні чіткої цілісної картини про те, що відбувається з дітьми та сім'ями в зоні ООС. Вся статистика приблизна» [3].

Крім того, існує низка системних правових проблем, серед яких: недостатня узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами захисту дітей у період збройного конфлікту; складність реалізації правових гарантій у кризових умовах; прогалини у механізмах обліку; ідентифікації та документування фактів порушень прав дитини. Додатково ускладнює ситуацію фрагментарність повноважень державних органів, недостатня ефективність міжвідомчої координації та обмеженість механізмів відновлення порушених прав дітей, зокрема щодо реабілітації, повернення депортованих дітей та відшкодування завданої шкоди. Отже, ключова проблема – забезпечення реального функціонування правового механізму захисту дітей в умовах воєнного стану, а також його адаптація до сучасних викликів та практики міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів були предметом наукових досліджень таких науковців як Б.І. Андрусишин, Л.С. Волинець, О.О. Кочемировська, Н.М. Крестовська, Н.М. Оніщенко, Н.М. Опольська, Н.В. Степаненко, І.І. Пилипишина, В.В.Чернобук та інші. Разом з тим, на сьогодні недостатньо дослідженими залишаються питання практичної імплементації міжнародно-правових стандартів захисту дітей у національне законодавство та правозастосовну діяльність України в умовах війни.

Відповідно, **метою дослідження** є аналіз правових механізмів забезпечення та захисту прав дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, визначення основних проблем нормативно-правового регулювання і правозастосовної практики, а також обґрунтування пропозицій щодо удосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини.

Результати дослідження. Збройний конфлікт та повномасштабна війна зумовили масштабні й системні порушення прав дітей, що актуалізує необхідність посилення правових гарантій їх захисту як на

національному, так і на міжнародному рівнях. Ключовим нормативно-правовим актом України, який регулює питання забезпечення прав дітей, у тому числі і в умовах збройних конфліктів, є Закон України «Про охорону дитинства». Законом визначено, що дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це дитина, яка внаслідок воєнних дій або збройного конфлікту зазнала поранення, контузії чи каліцтва, стала жертвою фізичного, сексуального або психологічного насильства, була викрадена чи незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, зокрема в полоні [4]. Статтею 30 зазначеного Закону заборонено участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій і формувань, а також пропаганди війни та насильства серед дітей.

У листопаді 2025 року набув чинності Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо захисту прав дітей в умовах збройної агресії проти України», яким визначено основні заходи щодо захисту прав дітей, постраждалих від збройної агресії РФ, у період війни та відбудови, зокрема: забезпечення доступу дітей до якісної медичної допомоги, психологічної підтримки та програм збереження здоров'я; гарантування безперервної, сучасної та інклюзивної освіти і подолання освітніх втрат; посилення інституційної спроможності держави та координації органів влади щодо соціального захисту, сімейних форм виховання та безбар'єрної інфраструктури; створення ефективних механізмів повернення депортованих і примусово переміщених дітей, їх реабілітації та реінтеграції; консолідації міжнародних зусиль для забезпечення повернення дітей та отримання достовірної інформації про їх місцеперебування і статус; забезпечення належного розслідування злочинів проти дітей і притягнення винних до відповідальності; активізація міжнародної співпраці для засудження депортації дітей та вдосконалення міжнародно-правових гарантій їх захисту [5]. Реалізацію зазначених вище заходів покладено на Кабінет Міністрів України, якому також доручено: розроблення Національного плану дій щодо захисту прав та забезпечення найкращих інтересів дитини в Україні на період до 2030 року з урахуванням стандартів ЄС (Європейська гарантія для дітей, схвалена рекомендацією Ради (ЄС) 2021/1004 від 14.06.2021); автоматизацію та координацію між органами влади щодо захисту прав дітей; спрощення повернення дітей в Україну, зокрема звільнення від консульського збору; створення дієвих механізмів пошуку і повернення депортованих дітей, ведення та верифікацію відповідного реєстру; впровадження безпечних каналів повідомлення про порушення прав дитини; удосконалення електронних процедур подання заяв на статус постраждалої дитини через «Дію» та інші.

Таким чином, на одинадцятому році з початку агресії російської федерації в Україні було підготовлено нормативний акт, який забезпечить медичну, психологічну, педагогічну реабілітацію та соціальну реінтеграцію дітей, що постраждали внаслідок військових дій і збройних конфліктів. Разом з тим, детальний аналіз даного Указу свідчить про деякі проблемні питання, зокрема у частині щодо: *відсутності чітких механізмів їх реалізації* (документом визначено напрями діяльності, проте не встановлено конкретних процедур їх виконання; не визначено відповідальних суб'єктів; не передбачено покрокових алгоритмів реалізації для ключових напрямів (реабілітація, повернення депортованих дітей тощо), що створює ризики їх формального виконання; *обмеженої орієнтації на міжнародні стандарти* (документ посилається на загальні принципи Європейської гарантії для дітей, проте не включає імперативних міжнародно-правових зобов'язань; не передбачає конкретних процедур імплементації міжнародних стандартів у національну правозастосовну практику); *узгодженості норм та міжвідомчої координації* (Указом передбачено ряд завдань для різних органів, разом з тим, не визначено механізми міжвідомчої координації, чітких відповідальних координаторів процесів на національному рівні, систему взаємодії з громадськими організаціями та міжнародними партнерами), що посилює ризики дублювання функцій та розмиття відповідальності; відсутності часових рамок та етапності (документом визначено «невідкладність» завдань, проте не встановлено пріоритетність та часові межі.

Як бачимо, незважаючи на важливість даного Указу, він потребує юридичної конкретизації, чітких процедур реалізації, узгодження ресурсного забезпечення та міжвідомчого механізму координації для того, щоб стати дійсно дієвим інструментом захисту прав дітей в умовах війни.

Водночас національне законодавство, попри його важливу регулятивну роль, не може забезпечити повноцінний захист прав дітей в умовах збройного конфлікту без урахування міжнародно-правових стандартів та механізмів їх реалізації. З огляду на транскордонний характер окремих порушень, зокрема незаконного переміщення дітей, їх примусового утримання чи залучення до збройних формувань, особливого значення набуває застосування норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ). У цьому контексті доцільним є аналіз ключових міжнародних актів, які визначають обсяг гарантій захисту дітей під час війни, а також механізмів міжнародного контролю та відповідальності держав за їх порушення.

Зазначимо, що МГП передбачено особливі заходи для захисту дітей під час збройних конфліктів, зокрема, у разі міжнародних або неміжнародних конфліктів діти користуються загальним захистом, як цивільні особи, що не беруть участі у бойових діях. Разом з тим, і в МГП була наявна проблема у частині щодо захисту дітей під час збройних конфліктів (діти, як вразлива група, потребують особливого захисту, проте це не було достатньо чітко сформульовано в IV Женевській конвенції. Крім того, постало питання

щодо участі дітей у бойових діях). Саме тому були прийняті два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року.

Протокол I – про захист жертв міжнародних конфліктів, яким передбачено принцип особливого захисту дітей у міжнародних конфліктах: сторони конфлікту повинні забезпечувати їм захист і допомогу з урахуванням віку; вживаються заходи щодо заборони дітям до 15 років брати участь у бойових діях; у разі потрапляння дітей до протилежної сторони, за ними зберігається особливий захист; затриманих чи інтернованих дітей необхідно тримати окремо від дорослих; заборонено виносити смертний вирок особам, яким не виповнилося 18 років [6].

Протоколом II передбачено основні принципи захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, а також закріплено обов'язок забезпечення дітям належної турботи та допомоги (сприяння возз'єднанню тимчасово роз'єднаних сімей, заборону вербування дітей, які не досягли 15-річного віку, гарантії спеціального захисту дітей у разі їх залучення до конфлікту та потрапляння в полон, а також можливість тимчасової евакуації дітей із зон активних бойових дій).

Таким чином, Женевські конвенції 1949 року, додаткові протоколи 1977 року, Конвенція ООН про права дитини (1989) та Факультативний протокол до неї встановлюють обмеження щодо участі дітей у збройних конфліктах та передбачають їх особливий захист.

Окремо варто згадати Факультативний протокол до Конвенції про права дитини в аспекті участі дітей у збройних конфліктах, яким посилено загальні положення, зокрема підвищено мінімальний вік обов'язкової участі/призову. Водночас критичною проблемою є те, що держави зобов'язані вживати лише «всіх можливих заходів», а зобов'язання стосується насамперед прямої участі, тоді як непряма участь (часто не менш небезпечна) може залишатися недостатньо захищеною [7]. Незважаючи на наявні недоліки, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини є важливим міжнародно-правовим кроком у сфері захисту дітей від залучення до збройних конфліктів. Він покладає на держави обов'язок забезпечувати реалізацію його положень, здійснювати демобілізацію дітей, сприяти їх реабілітації та соціальній інтеграції, а також співпрацювати між собою з цією метою. Контроль за виконанням зазначених зобов'язань здійснює Комітет з прав дитини.

Наступним вагомим міжнародним документом у сфері захисту цивільного населення, зокрема дітей, є Конвенція Про захист цивільного населення під час війни 1949 року. Її положення поширюються на дітей як частину цивільного населення та закріплюють принцип гуманного поводження, поваги до життя, гідності й фізичної та психічної недоторканності. Конвенція також забороняє тортури, тілесні покарання, медичні експерименти, колективні покарання, репресалії, терор, захоплення заручників і незаконну депортацію. Відповідно до ст. 14, діти до 15 років та матері дітей до 7 років можуть бути віднесені до категорії осіб, для яких створюються спеціальні санітарні або безпечні зони, а також передбачена їх евакуація з окупованих територій [8].

Вартим уваги у контексті дослідження є Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року, яким визнано воєнним злочином вербування або залучення дітей до 15 років до збройних сил чи груп, а також використання їх для активної участі у воєнних діях [9]. Такі порушення спричиняють тривалі негативні наслідки як для дітей, так і для суспільства, формуючи передумови для подальшої соціальної напруги та насильства.

Нам імпонує наукова точка зору І.І. Пилипишої, яка зазначає, що в умовах воєнного стану держава зобов'язана вжити усі можливі заходи щодо захисту прав дітей, що передбачає як законодавче забезпечення їх захисту, так і практичну реалізацію цих норм через ефективні механізми державного контролю, соціальних служб та міжнародного співробітництва. Вона пропонує передбачити кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни окремо стосовно дітей, з метою підвищення рівня їх захисту, відповідно до міжнародних стандартів, вимог гуманітарного права, а також підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами [10, с. 11, 16].

Висновки і перспективи. Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що повномасштабна збройна агресія російської федерації спричинила системні та масові порушення прав дітей в Україні, які охоплюють як базові права (на життя, безпеку, охорону здоров'я), так і соціальні гарантії (освіта, сімейне виховання, житло, соціальний захист). Аналіз національного нормативно-правового регулювання свідчить, що Україна сформувала базову правову основу захисту дітей, постраждалих від воєнних дій, зокрема через положення Закону України «Про охорону дитинства» та новітні стратегічні рішення, закріплені в Указі Президента України щодо додаткових заходів захисту прав дітей. Водночас наявність нормативних приписів не гарантує їх ефективної реалізації, оскільки існують істотні прогалини у визначенні процедур виконання, розподілу компетенції між органами державної влади, а також у механізмах координації, контролю та ресурсного забезпечення. Відповідно, національне законодавство потребує подальшого вдосконалення та гармонізації внутрішньодержавних підходів із міжнародними стандартами захисту прав дитини. Адже забезпечення прав дітей, постраждалих від збройного конфлікту, потребує комплексного підходу, який має включати: удосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів; нормативну конкретизацію процедур повернення депортованих дітей та їх реабілітації; посилення

міжвідомчої координації; створення єдиної системи обліку та документування злочинів проти дітей; а також розвиток міжнародної взаємодії для забезпечення репатріації дітей і притягнення винних осіб до відповідальності. Реалізація таких заходів є необхідною умовою формування ефективного правового механізму захисту дітей в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Дитинство в умовах небезпеки: з чим Україна підходить до Дня дитини у 2025 році. URL: <https://asmc.ua/spochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-v-ukrayini-zagynuly-664-dytyny>.
2. За минулий рік кількість постраждалих від війни дітей в Україні зросла на 50%. URL: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeu-za-minuliy-rik-kilkist-postrazhdalikh-vid-viyni-ditey-v-ukraini-zrosla-na-50-pavlova>.
3. Уповноважений Президента наголошує на неприпустимості порушення прав дітей у зоні конфлікту на Сході України. URL: <http://www.president.gov.ua>.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
5. Про додаткові заходи щодо захисту прав дітей в умовах збройної агресії проти України: Указ Президента України від 24.11.2025 № 859/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859/2025#Text>.
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 21.08.1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
7. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text.
8. Про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
10. Пилипишина І.І. Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Вінниця. 2025. 207 с.

Дата першого надходження статті до видання: 16.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026